

นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธกับการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน
Buddhist Political Ecology and the Cultivation of Democratic
Culture in Schools

พระมหาฉัตรเพชร สุภโท (เสนศรี)

พระมหามนัส ปณฺญาวุฑฺฒ (เจตียะ)

วรเชษฐ์ โทอิน*

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

Phramaha Chatpet Supattho (Sensri)

Phramaha Manus Punuavuttho (Jetiya)

Worachet Tho-un

e-mail; worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธกับการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน” ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองกับหลักพุทธธรรม เพื่อสร้างกรอบแนวคิดใหม่ในการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนในบริบทการศึกษาไทย โดยถือว่าวิถีประชาธิปไตยมิได้เป็นเพียงระบบการเมือง แต่เป็นระบบแห่งชีวิตที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม การเมือง และจิตวิญญาณ แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ จึงเน้นการมองเห็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัย (ปฏิจฺจสมฺปบาท) ระหว่างบุคคล ชุมชน และสถาบันทางการศึกษา อันนำไปสู่ความเข้าใจประชาธิปไตยในฐานะ “ระบบนิเวศแห่งคุณธรรม” ที่มีเมตตา ปัญญา และความรับผิดชอบเป็นศูนย์กลาง ในระดับโรงเรียน การปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยตามแนวคิดดังกล่าวมิได้มุ่งเน้นเพียงการสอนสิทธิหน้าที่ หรือกติกาทางการเมือง แต่เน้นการสร้าง “พื้นที่แห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีสติ” ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักพุทธธรรม เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา กับการเรียนรู้ทางสังคมและพลเมือง กระบวนการนี้ส่งเสริมให้นักเรียนพัฒนาเจตคติแห่งความเคารพ ความรับฟัง ความร่วมมือ และความเมตตา ซึ่งเป็นรากฐานของประชาธิปไตยที่แท้จริง บทความวิเคราะห์เชิงวิชาการเสนอว่า การปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียนตามแนวทางนิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธเป็นการสร้าง “ระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้” ที่เชื่อมโยงศีลธรรมกับการเมืองในเชิงปฏิบัติ และเปิดมิติใหม่ของรัฐศาสตร์เชิงพุทธซึ่งเน้นการพัฒนา “พลเมืองภายใน” ควบคู่กับ “พลเมืองภายนอก” เพื่อให้การเมืองเป็นเครื่องมือแห่งสันติสุข มากกว่าการช่วงชิงอำนาจ อันเป็นแนวทางที่สามารถต่อยอดสู่การพัฒนา นโยบายการศึกษาเชิงจิตสำนึกและพลเมืองประชาธิปไตยอย่างยั่งยืนในสังคมไทย

คำสำคัญ: นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ, วัฒนธรรมประชาธิปไตย, การเรียนรู้ประชาธิปไตย, การปลูกฝังคุณธรรมพลเมือง, โรงเรียน, พุทธจริยธรรม

Abstract

This article, “Buddhist Political Ecology and the Cultivation of Democratic Culture in Schools,” aims to explore the interrelationship between the concept of political ecology and Buddhist principles in order to construct a new conceptual framework for cultivating democratic culture sustainably within the context of Thai education. It posits that democracy should not be viewed merely as a political system but as a holistic way of life that integrates the human relationship with social, political, and spiritual environments. The framework of Buddhist political ecology emphasizes the doctrine of *paticcasamuppada* (dependent origination), highlighting the interconnectedness between individuals, communities, and educational institutions. This leads to an understanding of democracy as a “moral ecosystem” grounded in compassion, wisdom, and responsibility. At the school level, the cultivation of democratic culture based on this perspective goes beyond teaching rights, duties, or political rules. It focuses on creating a “mindful space for coexistence” in which students actively participate through learning processes that integrate Buddhist teachings such as *sila* (morality), *samadhi* (concentration), and *panna* (wisdom) with civic and social education. This integrative approach nurtures students’ attitudes of respect, empathy, cooperation, and compassion, which are the essential foundations of genuine democracy. The analysis suggests that fostering democratic culture in schools through the lens of Buddhist political ecology establishes a “learning ecosystem” that bridges morality and politics in practice. It also opens new dimensions of Buddhist political science by emphasizing the development of both “inner citizenship” and “outer citizenship,” allowing politics to become a means for social harmony rather than a struggle for power. This framework provides theoretical and practical implications for educational policy development aimed at promoting consciousness-based education and sustainable democratic citizenship in Thai society.

Keywords: Buddhist Political Ecology, Democratic Culture, Democratic Learning, Civic Virtue Cultivation, School, Buddhist Ethics

บทนำ

ในกระแสการเปลี่ยนผ่านของประชาชาติไทยร่วมสมัย การศึกษาในโรงเรียนมิได้ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดเนื้อหาพลเมือง แต่เป็น “ระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้” ที่กำหนดโลกทัศน์ ค่านิยม และปฏิบัติการทางการเมืองของเยาวชนในระยะยาว แนวคิด “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” (Buddhist Political Ecology) เสนอกรอบการมองใหม่ที่เชื่อมโยงโครงสร้างอำนาจ วัฒนธรรมการเมือง และจิตสำนึกทางศีลธรรมเข้าด้วยกัน บนฐานของปฏิจกสมุขบาท (ความอาศัยเหตุปัจจัยกัน) และคุณธรรมแห่งเมตตา-ปัญญา จุดยืนนี้ต่างจากการมองประชาชาติไทยแบบสถาบันนิยมล้วน ๆ เพราะเห็นว่าประชาชาติไทยเป็น “วิถีชีวิต” (way of life) ที่สั่งสมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชุมชน สถาบันการศึกษา มากพอ ๆ กับการเลือกตั้งหรือกติกาทางการเมือง (Dewey, 1916/2003; Robbins, 2012) หากมองย้อนหลังจากอดีตสู่ปัจจุบัน รัฐศาสตร์กระแสหลักให้ความสำคัญกับ “วัฒนธรรมพลเมือง” ในฐานะฐานรองรับประชาชาติไทย (Almond & Verba, 1963) ก่อนที่งานว่าด้วย “การศึกษากับประชาชาติไทย” จะเน้นว่าโรงเรียนคือจุลภาคของสังคมประชาชาติไทย พื้นที่ที่ผู้เรียนได้ฝึกการสื่อสาร เหตุผล และการอยู่ร่วมกัน (Dewey, 1916/2003) ต่อมา นักปรัชญาการศึกษาอย่าง Biesta (2007, 2009) วิจารณ์การ “สอนความเป็นพลเมือง” แบบส่งผ่านความรู้สำเร็จรูป และเสนอการ “เรียนรู้ประชาชาติไทย” ผ่านการกระทำร่วมและการเผชิญความเป็นอื่นในพื้นที่สาธารณะของโรงเรียน แนวโน้มดังกล่าวสะท้อนว่าการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาชาติไทยต้องพ้นไปจากห้องเรียนพลเมืองแบบเนื้อหา ไปสู่การจัดสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์เชิงประชาชาติไทยที่เป็นจริงในโรงเรียน (Biesta, 2007; 2009) ในอีกกระแสหนึ่ง “นิเวศวิทยาการเมือง” ในภูมิศาสตร์การเมือง-สังคมวิทยาสิ่งแวดล้อมศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยชี้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เพียงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หากสัมพันธ์กับความไม่เสมอภาค อำนาจรัฐ-ทุน และวัฒนธรรมท้องถิ่น (Robbins, 2012) เมื่อนำมาพิจารณาพร้อมกับพุทธธรรม—ซึ่งมองความจริงเป็นพลวัตเชื่อมโยงและเน้นการดับทุกข์ผ่านปัญญาและเมตตา—จึงเกิดกรอบ “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” ที่เน้นทั้งโครงสร้าง (structures) และภาวะภายใน (inner conditions) ของผู้กระทำทางการเมือง (Loy, 2015; Macy, 1979)

ฐานแนวคิดด้านพุทธศาสนาร่วมสมัยของไทยให้วัตถุดิบสำคัญแก่กรอบนี้ พระพุทธทาสภิกขุได้เสนอ “สังคมนิยมธรรมะ” ว่าด้วยคุณภาพ การไม่เบียดเบียน และการจัดสรรเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นจริยธรรมเชิงระบบ (Buddhadasa Bhikkhu, 2021) และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เสนอ “พุทธเศรษฐศาสตร์” ที่ชี้ให้เห็นโครงสร้างความอยาก การบริโภคที่พอดี และการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง (Payutto, 1992/2016) ขณะที่ ดิช นัท ฮันท์ ขยายการปฏิบัติสู่ “สหภาวะ” (interbeing) และพุทธจริยธรรมเชิงมีส่วนร่วม (engaged ethics) ซึ่งมีนัยใหญ่ต่อการออกแบบชีวิตร่วมในโรงเรียน (Thich Nhat Hanh, n.d.) แนวคิดเหล่านี้เมื่อเชื่อมกับนิเวศวิทยาการเมือง ทำให้เห็น “นิเวศแห่งอำนาจคุณธรรม” ที่ผู้เรียนสัมผัสจริงในโรงเรียน ผ่านระเบียบ กติกา การสื่อสาร และการร่วมตัดสินใจ

ในชีวิตประจำวัน ในบริบทไทยร่วมสมัย วาทกรรม “โรงเรียนประชาธิปไตย” และ “สถานักเรียน” กลายเป็นกลไกสำคัญของนโยบาย ไม่ใช่เพียงกิจกรรมเสริม แต่เป็นเครื่องมือฝึกการมีส่วนร่วม รับผิดชอบ และเคารพความหลากหลาย งานวิชาการและเอกสารนโยบายล่าสุดสะท้อนความพยายามยกระดับจาก “กิจกรรม” สู่ “วัฒนธรรมองค์กร” เช่น การพัฒนาแนวทางโดยชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน (ศุขาววัฒน์ ไชยสา, 2023) เอกสารโครงการ/คู่มือ “โรงเรียนต้นแบบสถานักเรียน” รายงานประเมินโครงการในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งชี้ว่าการมีส่วนร่วมของผู้เรียนสัมพันธ์กับทัศนคติประชาธิปไตยและคุณธรรมพลเมือง

การบูรณาการสองสายธารแห่งคุณธรรม คือ นิเวศวิทยาการเมืองและพุทธจริยธรรม เปิดพื้นที่ทางทฤษฎีสำหรับ “วัฒนธรรมประชาธิปไตยเชิงภาวนา” ซึ่งมีใช้แค่การรู้สิทธิหน้าที่ แต่คือการฝึก “อยู่ร่วมกันอย่างมีสติ” (mindful coexistence) ผ่านโครงสร้างและปฏิบัติการในโรงเรียน ได้แก่ (1) โครงสร้างการมีส่วนร่วม สถานักเรียน กลไกปรึกษาหารือ กติกาชัดเจน ตรวจสอบได้ (Almond & Verba, 1963; เอกสารสถานักเรียน) (2) วัฒนธรรมสื่อสาร ไตร่ตรอง การฟังอย่างลึก (deep listening) การอภิปรายด้วยเหตุผลและเมตตา (Thich Nhat Hanh, n.d.) (3) การปฏิบัติภายในของผู้เรียนและครู การฝึกสติ สมาธิ ปัญญา เพื่อลดอคติ ความโกรธ และสร้างเจตคติสาธารณะ (Loy, 2015; Payutto, 2016) สามองค์ประกอบนี้เชื่อมโยงกันแบบปฏิจกสมุปบาทและต้องออกแบบเป็น “ระบบนิเวศ” มิใช่กิจกรรมชั่วคราว นอกจากนี้ กรอบดังกล่าวยังช่วยตอบโจทย์ข้อถกเถียงร่วมสมัยในทฤษฎีการศึกษาประชาธิปไตย เช่น ควรเน้น “การถ่ายทอดบทบาทพลเมือง” หรือ “การก่อรูปประสบการณ์พลเมือง” กันแน่ งานของ Biesta (2007, 2009) และงานว่าด้วยโรงเรียนในฐานะสถาบันสาธารณะชี้ว่าการทำให้โรงเรียนเป็นพื้นที่แห่ง “เสียงทุกคนถูกได้ยิน” และ “ความขัดแย้งถูกทำให้กล่าวถึงอย่างปลอดภัย” มีผลมากกว่าการสอนเนื้อหาล้วน ๆ ขณะเดียวกัน นิเวศวิทยาการเมืองเตือนให้ไม่ละสายตาจากอำนาจ โครงสร้าง (เช่น วินัย โรงเรียน กฎระเบียบ แรงกดดันเชิงนโยบาย) ซึ่งถ้าออกแบบไม่ดีอาจผลิตซ้ำวัฒนธรรมอำนาจนิยมในนามของ “ระเบียบวินัย” (Robbins, 2012) การพิจารณาร่วมกันทั้งมิติภายใน วัฒนธรรม โครงสร้างจึงทำให้การปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยมีความยั่งยืนและรับผิดชอบต่อบริบทจริงของโรงเรียน ในเชิงปฏิบัติ บทเรียนสำคัญจากโครงการสถานักเรียนและแนวทาง PLC ในโรงเรียนไทยคือ การฝัง “กระบวนการประชาธิปไตย” ลงในกิจวัตร เช่น การตั้งวาระ อภิปราย ตัดสินใจร่วมหัน การสะท้อนคิดรายสัปดาห์ การจัดวงสนทนาอย่างมีสติ และการกำหนดตัวชี้วัดวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่วัดได้ทั้งเชิงพฤติกรรมและเชิงเจตคติ งานวิจัยไทยล่าสุดยืนยันแนวโน้มเช่นนี้ โดยเสนอชุดแนวคิด/แนวทางการปลูกฝังพฤติกรรมวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษาอย่างเป็นระบบ (พิมพ์พิชชา สุนจิรัตน์ และภาสกร ดอกจันทร์, 2025) และตัวอย่างแนวทางพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยชุมชนครู (ศุขาววัฒน์ ไชยสา และสินธะวา ความดิษฐ์, 2023) ซึ่งสอดคล้องกับทิศทางโลกที่หันมาพิจารณา “การมีส่วนร่วมแบบสภาประชาชน/เวทีรับฟังอย่างมีส่วนร่วม” เป็นเครื่องมือเสริมสร้างประชาธิปไตยเชิงวัฒนธรรมตั้งแต่วัยเรียน สูดท้าย การทำความเข้าใจ

“นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” สำหรับโรงเรียนไทยไม่ใช่เรื่องศาสนศึกษาเฉพาะทาง หากเป็นโครงการรัฐศาสตร์-ศึกษาศาสตร์ที่บูรณาการ (integrative project) เพราะชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยจะยั่งยืนได้ต้องมีการรองรับจากระบบนิเวศคุณธรรมในชีวิตประจำวันของโรงเรียน ตั้งแต่แบบแผนความสัมพันธ์ในห้องเรียน การบริหารงานวิชาการ ไปจนถึงสภาพแวดล้อมสื่อดิจิทัลของนักเรียน แนวคิดสหภาวะ (interbeing) และพุทธเศรษฐศาสตร์ทำให้เรามีภาษาที่จะออกแบบ “ความพอเพียงเชิงประชาธิปไตย” ในโรงเรียนคือ การบริโภคอย่างรู้เท่าทัน การชะลอปฏิบัติการ โกรธเกลียด และการเปิดพื้นที่ให้เสียงส่วนน้อย ขณะเดียวกัน นิเวศวิทยาการเมืองช่วยให้เราไม่หลงลืมมิติอำนาจ โครงสร้าง และความไม่เสมอภาคที่ต้องได้รับการแก้ไขเชิงนโยบาย สองสายธารนี้เมื่อบรรจบกัน จึงไม่เพียงยกระดับ “ความรู้เรื่องประชาธิปไตย” แต่หล่อเลี้ยง “วัฒนธรรมประชาธิปไตย” ให้เป็นความจริงที่สัมผัสได้ในทุกวันของโรงเรียนไทย (Buddhadasa Bhikku, 2021; Payutto, 1992/2016; Robbins, 2012; Dewey, 1916/2003; Thich Nhat Hanh, n.d.)

นิเวศวิทยาการเมือง

1. พื้นฐานแนวคิดและพัฒนาการทางทฤษฎี

แนวคิดเรื่อง นิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1970–1980 ซึ่งเป็นยุคที่สังคมโลกเริ่มตั้งคำถามต่อ “การพัฒนา” ที่ขับเคลื่อนโดยทุนนิยมอุตสาหกรรมและรัฐสมัยใหม่ นักคิดสายมาร์กซิสต์และนิเวศนิยมได้ตั้งข้อสังเกตว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ได้เป็นผลของธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นผลของ “โครงสร้างอำนาจ” และ “ความไม่เท่าเทียมทางสังคม” ที่ฝังอยู่ในระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร และนโยบายรัฐ (Blaikie & Brookfield, 1987; Bryant & Bailey, 1997) Blaikie และ Brookfield (1987) ได้เสนอในงานคลาสสิก “Land Degradation and Society” ว่า การทำลายสิ่งแวดล้อมในประเทศกำลังพัฒนาไม่อาจอธิบายได้เพียงจากพฤติกรรมชาวบ้าน หากต้องวิเคราะห์ผ่านโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และอำนาจของชนชั้นนำที่ควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ แนวทางนี้จึงทำให้ “นิเวศวิทยาการเมือง” กลายเป็นศาสตร์ข้ามสาขาที่ผสมผสานภูมิศาสตร์ มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และสังคมวิทยา เพื่อทำความเข้าใจ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบนิเวศมนุษย์” (Bryant & Bailey, 1997; Robbins, 2012) Robbins (2012) ให้คำจำกัดความว่า นิเวศวิทยาการเมือง คือ “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ สังคม และอำนาจในบริบททางการเมือง” โดยเน้นว่าทุกการตัดสินใจเชิงนิเวศ ตั้งแต่การใช้ที่ดินไปจนถึงการศึกษา ล้วนมีมิติทางอำนาจและอุดมการณ์ซ่อนอยู่ การมองเห็นมิตินี้จึงทำให้เราสามารถเข้าใจ “ธรรมชาติ” ไม่ใช่ในฐานะสิ่งแวดล้อมภายนอกมนุษย์เท่านั้น แต่เป็นระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีผลตอบกลับต่อมนุษย์เอง (Robbins, 2012, p. 22) ในระดับแนวคิด “นิเวศวิทยาการเมือง” เป็นการต่อยอดจาก “นิเวศวิทยามนุษย์” (human Ecology) และ “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (political economy) ซึ่งรวมมิติสิ่งแวดล้อมเข้ากับการเมือง โดยตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า สิ่งแวดล้อมมิได้เป็น

“ฉากหลัง” ของการเมือง แต่เป็น “สนามต่อรองทางอำนาจ” ที่สะท้อนผลประโยชน์ ความรู้ และคุณค่าทางวัฒนธรรม (Bryant & Bailey, 1997) ในมิติทางสังคม การศึกษาแนวนี้ช่วยเปิดเผยว่าความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองมักเชื่อมโยงกับ “ความไม่เสมอภาคทางนิเวศ” (ecological inequality) เช่น กลุ่มคนบางกลุ่มมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรมากกว่ากลุ่มอื่นหรือบางชุมชนต้องรับผลกระทบจากมลพิษโดยไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ นี่คือ “โครงสร้างแห่งอำนาจเชิงนิเวศ” ที่สะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Schlosberg, 2007; Peet, Robbins, & Watts, 2011) เมื่อแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองถูกนำมาประยุกต์ใช้ในสาขารัฐศาสตร์ศึกษาได้ขยายกรอบของ “อำนาจและการเมือง” ให้ลึกไปถึงระดับวัฒนธรรมและจิตสำนึก เช่น การเมืองของการรู้ (politics of knowledge) การเมืองของพื้นที่ (politics of space) และการเมืองของการศึกษา (politics of education) (Bryant, 2015). สิ่งเหล่านี้ช่วยให้เห็นว่าการปลุกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียนก็เป็น “การเมืองของนิเวศความรู้” ที่มีทั้งอำนาจเชิงสัญลักษณ์ (symbolic power) และอำนาจเชิงสถาบัน (institutional power) ดำเนินอยู่ตลอดเวลา (Foucault, 1980)

2. นิเวศวิทยาการเมืองกับมิติทางการศึกษา

การศึกษาในมุมมองของนิเวศวิทยาการเมืองไม่ได้จำกัดอยู่ที่ห้องเรียนหรือหลักสูตร แต่รวมถึง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบโรงเรียน” ทั้งหมดตั้งแต่ครูและผู้บริหาร ไปจนถึงโครงสร้างนโยบายและวัฒนธรรมองค์กร แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานของ Dewey (2003) ที่มองว่าโรงเรียนคือ “สังคมขนาดย่อม” (miniature society) ซึ่งผู้เรียนควรได้รับประสบการณ์ประชาธิปไตยผ่านการปฏิบัติจริง มากกว่าการเรียนรู้เชิงท่องจำ ในประเทศไทย นักวิชาการเช่น สมบัติ จันทรวงศ์ (2546) และกนกวรรณ มโนรมย์ (2564) ชี้ว่ารากเง้าของวัฒนธรรมการเมืองไทยยังคงมีลักษณะแบบ “อุปถัมภ์นิยม” (patronage) ซึ่งทำให้การปลุกฝังประชาธิปไตยต้องเริ่มจากการสร้างจิตสำนึกและความสัมพันธ์แนวนราบในโรงเรียน เพราะโรงเรียนคือฐานของการสร้างพลเมืองแห่งอนาคต (สมบัติ จันทรวงศ์, 2546; กนกวรรณ มโนรมย์, 2564) เมื่อพิจารณาตามกรอบนิเวศวิทยาการเมือง โรงเรียนเป็นระบบนิเวศที่มี “สิ่งแวดล้อมเชิงอำนาจ” ซึ่งประกอบด้วยทั้งกฎ ระเบียบ การควบคุม และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การปลุกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยจึงต้องพัฒนา “ความสัมพันธ์เชิงนิเวศของอำนาจ” ให้สมดุลระหว่างความเป็นระเบียบกับเสรีภาพ เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงของการมีส่วนร่วม การฟัง และการเคารพในความหลากหลาย (Biesta, 2007; Dewey, 1916/2003)

3. การเชื่อมโยงสู่พุทธธรรม: นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ

เมื่อกรอบคิดนิเวศวิทยาการเมืองถูกเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรม จึงเกิดเป็นแนวทางที่เรียกว่า “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” (Buddhist political ecology) ซึ่งขยายจากการมองอำนาจในเชิงโครงสร้างไปสู่การมอง “อำนาจภายใน” ของจิตใจผู้กระทำทางการเมือง พระพุทธทาสภิกขุ

(Buddhadasa Bhikkhu, 2021) เสนอว่า “สังคมธรรมะ” หรือ “สังคมนิยมธรรมะ” เป็นรูปแบบสังคมที่สมดุลระหว่างการพึ่งพาอาศัยและการไม่เบียดเบียน ซึ่งสามารถเป็นฐานคุณธรรมของระบอบประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง ในทำนองเดียวกัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (Payutto, 2016) ชี้ว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” มีได้มุ่งเพิ่มผลผลิต แต่เน้นการพัฒนา “คุณภาพของความต้องการ” ให้เป็นไปอย่างพอดีและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หลักคิดนี้สะท้อนว่าประชาธิปไตยในเชิงพุทธไม่ใช่เพียงการมีสิทธิเท่ากัน แต่เป็นการฝึกฝนภาวะจิตที่เคารพซึ่งกันและกัน มีสติ และมีเมตตาในการอยู่ร่วมในสังคม นักคิดร่วมสมัยอย่าง Loy (2015) และ Macy (1979) ได้ต่อยอดแนวทางนี้โดยเสนอว่า “การรักษาสิ่งแวดล้อมและความยุติธรรมทางสังคม” เป็นภาวะเดียวกัน เพราะทุกการกระทำในสังคมมนุษย์ส่งผลต่อระบบนิเวศทางจิตและทางธรรมชาติ การเรียนรู้เชิงพุทธจึงเป็นการเรียนรู้เพื่อ “สำนึกแห่งความเชื่อมโยง” (interconnected awareness) ซึ่งเป็นรากฐานของประชาธิปไตยแบบมีจิตสำนึก

3. แนวทางการประยุกต์ใช้ในโรงเรียน

การประยุกต์แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธในโรงเรียน หมายถึงการออกแบบ “ระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้” ที่ให้ความสำคัญทั้งสามมิติ ได้แก่ (1) มิติสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสัญลักษณ์ สร้างพื้นที่เปิด พื้นที่สีเขียว และพื้นที่สาธารณะภายในโรงเรียนให้เป็นพื้นที่สนทนาและแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียม (2) มิติสังคมและวัฒนธรรม ปลูกฝังวัฒนธรรมการเคารพความคิดเห็น การมีส่วนร่วม และการรับผิดชอบร่วมกันในทุกระดับ ตั้งแต่ห้องเรียนถึงสภานักเรียน และ (3) มิติภายในของจิตสำนึก ส่งเสริมการฝึกสติ สมาธิ และการใคร่ครวญร่วม (collective mindfulness) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจต่อผู้อื่นและต่อสังคมโดยรวม การผสมผสานทั้งสามมิติทำให้โรงเรียนกลายเป็น “นิเวศแห่งประชาธิปไตยเชิงพุทธ” ที่ผู้เรียนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมอย่างมีสติ เคารพผู้อื่น และพัฒนาเจตคติพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาประชาธิปไตยในศตวรรษที่ 21

วัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน

1. วัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน

วัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน มิใช่เพียงการมีคาบเรียนหน้าที่พลเมืองหรือการจัดเลือกตั้งสภานักเรียนปีละครั้ง หากหมายถึงความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน และกระบวนการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของโรงเรียนที่ทำให้ทุกคนมีศักดิ์ศรีเท่าเทียม เปิดพื้นที่ให้ความเห็นต่าง และเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนฐานสิทธิมนุษยชน กรอบสากรที่ใช้กันแพร่หลาย คือ “reference framework of competences for democratic culture” (RFCDC) ของสภายุโรป ซึ่งนิยาม “สมรรถนะเพื่อวัฒนธรรมประชาธิปไตย” 20 ประการ (เช่น การเคารพศักดิ์ศรี ความเปิดกว้าง การคิดเชิงวิพากษ์ ทักษะการสื่อสารและความร่วมมือ) และเสนอแนวทางเชิงระบบทั้งด้านการสอน

การประเมิน และการจัดการทั้งโรงเรียน (whole-school approach) เพื่อขับเคลื่อนวัฒนธรรมประชาธิปไตยให้เป็นจริงในทุกระดับชั้นเรียนและกิจวัตรของโรงเรียน ในทำนองเดียวกัน UNESCO ผลักดัน “global citizenship education” (GCED) โดยกำหนด “หัวข้อและผลลัพธ์การเรียนรู้” ที่หลอมรวมความรู้สังคม การเมืองกับทักษะพหุวัฒนธรรมและความรับผิดชอบต่อโลก แนวทางนี้แนะนำให้ประเทศและสถานศึกษาปรับใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory) และบูรณาการผลลัพธ์ด้านเจตคติ (attitudes) ควบคู่เนื้อหา เพื่อให้ผู้เรียนซึมซับวัฒนธรรมประชาธิปไตยในเชิงความรู้สึก ความคิด การกระทำไปพร้อมกัน หลักฐานเชิงนโยบายจาก OECD TALIS (กรอบแนวคิดปี 2024 และรายงานเชิงสังเคราะห์ล่าสุด) ก็สะท้อนว่า “วัฒนธรรมโรงเรียน” ที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม อภิปรายประเด็นสาธารณะ และความไว้วางใจระหว่างครูกับศิษย์ มีความสัมพันธ์กับแรงจูงใจของครู และประสบการณ์การเรียนรู้เชิงคุณภาพของนักเรียน ข้อเสนอสำคัญคือการออกแบบสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เปิดกว้างและเป็นธรรม (inclusive & fair) และให้โอกาสนักเรียนมีเสียง (student voice) ในการกำหนดกติกาและการเรียนรู้ของตนเอง

2. ระบบนิเวศทั้งโรงเรียน

ถ้าถามว่าโรงเรียนควรเริ่มตรงไหน งานคลาสสิกของ Dewey วางหลักว่าโรงเรียนคือ “สังคมขนาดย่อม” ที่เด็กเรียนรู้ประชาธิปไตยผ่านการปฏิบัติและปฏิสัมพันธ์จริง ไม่ใช่ผ่านการท่องจำเนื้อหาเพียงอย่างเดียว Biesta ต่อมาวิจารณ์การสอนพลเมืองแบบถ่ายทอด และเสนอให้โรงเรียนเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้เรียน “ได้เป็น” (subjectification) และ “ได้กระทำร่วม” (action) ในประเด็นสาธารณะอย่างมีความหมาย โครงร่างนี้ชี้ตรงว่าการสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยคือการจัดสภาพแวดล้อม กติกา ความสัมพันธ์ ให้ผู้เรียน “ซุ่ม” การเป็นพลเมืองทุกวัน ไม่ใช่เฉพาะในกิจกรรมพิเศษ เชิงปฏิบัติการ งาน RFCDC และ GCED เสนอองค์ประกอบรวมน้อย 4 ด้าน (ก) โครงสร้างการมีส่วนร่วม: สถานักเรียน/คณะกรรมการนักเรียน กลไกเสนอและทบทวนข้อบังคับ การตั้งวาระและมติโดยผู้เรียนร่วมกับครู (ข) วัฒนธรรมการสื่อสารและการฟังอย่างลึก: เปิดพื้นที่อภิปรายอย่างปลอดภัย จัดวงเสวนา/ตีเบตบนฐานข้อมูล (ค) วินัยเชิงฟื้นคืน (restorative discipline): เปลี่ยนจากการลงโทษเชิงอำนาจเป็นการเยียวยาความสัมพันธ์ รับผิดชอบต่อ ซ่อมแซมผลกระทบ และ (ง) การประเมินเพื่อการเรียนรู้: ใช้ rubrics score, portfolio ประเมินสมรรถนะประชาธิปไตย เช่น การร่วมมือ การเคารพความหลากหลาย การคิดเชิงวิพากษ์ เป็นต้น ฐานวิจัยด้าน restorative practices ชี้ว่าการใช้แนวทางนี้สัมพันธ์กับภูมิอากาศโรงเรียนที่ดีขึ้น ลดความขัดแย้ง การลงโทษ และทำให้ความสัมพันธ์ครู-ศิษย์เข้มแข็งขึ้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขของวัฒนธรรมประชาธิปไตย

3. บริบทไทย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) วางบทบาทสถานักเรียนเป็นกลไกรับฟัง สื่อสาร ร่วมวางนโยบายชีวิตโรงเรียน เชื่อมการมีส่วนร่วมกับธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคม เอกสารระดับเขตพื้นที่ยังแนะนำขั้นตอนปฏิบัติ วาระการประชุม ตัวอย่างโครงสร้าง และ

การประเมินผล เพื่อให้สถานักเรียนไม่หยุดที่ “กิจกรรม” แต่กลายเป็นวัฒนธรรมและสถาบันของโรงเรียนจริง ๆ นอกจากนี้ ยังมีงานวิชาการไทยที่ศึกษาสภาพ แนวทางส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน และค่านิยมประชาธิปไตยของเยาวชน ซึ่งชี้ว่าปัจจัยสำคัญคือบทบาทผู้นำสถานศึกษา โครงสร้างให้เสียงผู้เรียน และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อวัด “วัฒนธรรมประชาธิปไตย” ในบริบทไทย โรงเรียนสามารถสร้างตัวชี้วัด RFCDC/GCED เข้ากับคู่มือสถานักเรียน เช่น (1) สัดส่วนผู้เรียนที่เข้าร่วมออกแบบกติกาชั้นเรียน/โรงเรียน (2) คุณภาพเวทีรับฟังและการตีเบตที่อ้างหลักฐาน (3) ตัวชี้วัดด้านเจตคติ การยอมรับความเห็นต่าง ความไว้วางใจระหว่างเพื่อน; ควบคู่กับ (4) หลักฐานเชิงพฤติกรรม การร่วมทำโครงการสาธารณะ/อาสาสมัคร และ (5) หลักฐานเชิงวาทกรรม คุณภาพเหตุผล และน้ำเสียงเคารพในงานเขียน/สื่อสารออนไลน์ของผู้เรียน

4. นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธเชิงพุทธ

เมื่อบูรณาการ “พุทธธรรม” เข้ากับ “โครงสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย” จะเกิดกรอบแนวคิดที่เรียกว่า “วัฒนธรรมประชาธิปไตยเชิงภาวนา” (mindful democratic culture) ซึ่งเน้นการพัฒนาภายในควบคู่กับการปฏิบัติภายนอกอย่างเป็นระบบ โดยมีสาระสำคัญ 3 ประการ ดังนี้ (1) ศิล-สมาธิ-ปัญญา ทำหน้าที่เป็น “วินัยภายใน” ที่ช่วยให้ผู้เรียนกำกับตนเอง (self-governance) และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างรับผิดชอบ แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบ RFCDC ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนา ค่านิยมและเจตคติ (values & attitudes) เพราะประชาธิปไตยที่มั่นคงไม่ได้พึ่งพาเพียงความรู้เรื่องกติกา แต่ต้องมีฐานคุณธรรมและการรู้เท่าทันตนเองรองรับ (2) แนวคิด “สหภาวะ (interbeing)” และหลัก ความเชื่อมโยงอาศัยเหตุปัจจัย ช่วยวางรากให้การออกแบบ “กติกาในห้องเรียน” และ “บทเรียนพลเมือง” มีมิติการคิดเชิงระบบ (systems thinking) กล่าวคือ ทำให้ผู้เรียนมองเห็นผลกระทบของการกระทำที่ ข้ามตัวตน (ไม่กระทบแค่เรา) ข้ามเวลา (ส่งผลกระทบยาว) และข้ามชุมชน สังคม (เชื่อมโยงคนและสิ่งแวดล้อม) ส่งเสริมการตัดสินใจเชิงจริยธรรมที่คำนึงถึงส่วนรวมมากขึ้น และ (3) มิติพุทธเศรษฐศาสตร์ ความพอเพียงสนับสนุนให้เกิดจริยธรรมการบริโภค และการใช้สื่อดิจิทัลอย่างรู้เท่าทัน ช่วยลดพฤติกรรม “ตอบโต้ฉับพลัน” ที่นำไปสู่ความโกรธหรือความเกลียดชังในโลกออนไลน์ และส่งเสริม เมตตา-กรุณา ให้เป็นวัฒนธรรมร่วมในพื้นที่ดิจิทัลของโรงเรียน กล่าวได้ว่าเป็นการยกระดับพลเมืองดิจิทัลจาก “การรู้กติกา” ไปสู่ “การมีวุฒิภาวะทางอารมณ์และจริยธรรม” ด้วยเหตุนี้ กรอบ “วัฒนธรรมประชาธิปไตยเชิงภาวนา” จึงสอดคล้องกับข้อเสนอของนักคิดร่วมสมัยที่เชื่อมพุทธธรรมเข้ากับมิติ นิเวศและสังคม และยังสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของ GCED ที่มุ่งขยายความหมายของ “ความเป็นพลเมือง” จากการเป็นสมาชิกทางการเมือง ไปสู่ความรับผิดชอบต่อ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ อย่างรอบด้าน

5. จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ

เพื่อให้วัฒนธรรมประชาธิปไตย หยั่งราก ในโรงเรียนไทย (และสอดคล้องกับนิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ) ขอนำเสนอ แผนปฏิบัติ 6 ประการ ที่อิงหลักฐานเชิงวิจัยและนโยบายข้างต้นดังนี้

1) ออกแบบสถานนักเรียนให้เป็น “สถาบัน” ปรับจาก “กิจกรรมรายปี” สู่ “วงรอบนโยบาย” ของโรงเรียน: เสนอวาระ พิจารณา ติดตาม ประเมินผล และเผยแพร่รายงานต่อสาธารณะภายในโรงเรียน โดยกำหนดตัวชี้วัดการมีส่วนร่วม/ความโปร่งใสชัดเจน (เทียบคู่มือ สพฐ. 2567 และตัวชี้วัด RFCDC)

2) วาทกรรมและการฟังอย่างลึกในห้องเรียน จัดตาราง “วงสนทนาอย่างมีสติ” รายสัปดาห์ให้ผู้เรียนฝึกการให้เหตุผล รับฟัง สะท้อนคิด บูรณาการสมรรถนะ RFCDC เช่น ความเคารพ ความรับผิดชอบ กับผลลัพธ์การเรียนรู้รายวิชา

3) วินัยเชิงฟื้นคืน (restorative discipline) ใช้กระบวนการวงสนทนา การไกล่เกลี่ยฟื้นฟูความสัมพันธ์แทนการลงโทษเชิงอำนาจ หลักฐานทบทวนวรรณกรรมชี้ว่าช่วยลดความขัดแย้ง การลงโทษ และเสริมภูมิอากาศโรงเรียนที่ปลอดภัยและเป็นธรรม

4) โครงการสาธารณะและ GCED บูรณาการโครงการพลเมืองที่เชื่อมชุมชนจริง เช่น สิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยทางถนน การคัดแยกขยะ ให้ผู้เรียนออกแบบ ดำเนินการ ประเมินผล โดยใช้หัวข้อหรือผลลัพธ์ของ GCED เป็นกรอบ

5) พัฒนาครูและผู้นำโรงเรียนตามกรอบ TALIS ส่งเสริมชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) ของครูในเรื่องการอำนวยความสะดวกอย่างปลอดภัย การประเมินสมรรถนะประชาธิปไตยและการใช้สื่อดิจิทัลอย่างรับผิดชอบ สอดคล้องทิศทาง TALIS ที่ชี้ความสำคัญของภูมิอากาศโรงเรียนและความเชื่อมั่นครู

6) การประเมินและสื่อสารความก้าวหน้าอย่างโปร่งใส ใช้แดชบอร์ดสาธารณะภายในโรงเรียน แสดงตัวชี้วัด เช่น อัตราการเข้าร่วมเวทีพูดคุย ผลสำรวจความไว้วางใจ ความปลอดภัย การลดเหตุขัดแย้ง พร้อมหลักฐานผลงานนักเรียน (พอร์ตโฟลิโอ/รายการมติสภานักเรียน) ตามจิตวิญญาณ “โรงเรียนคือสังคมประชาธิปไตยที่เรียนรู้ได้” OECD

6. ประเด็นวิจัยเพื่อต่อยอด (สำหรับรัฐศาสตร์-ศึกษาศาสตร์)

1) การวัดผลลัพธ์หลายระดับ (multi-level): ตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่าง “ความหนาแน่นของโครงสร้างมีส่วนร่วม” (จำนวน/คุณภาพเวที) กับ “สมรรถนะประชาธิปไตยระดับผู้เรียน” ภายใต้ตัวแปรสอดแทรก เช่น ภาวะผู้นำครู-ผู้บริหาร และทุนทางสังคมของโรงเรียน (ใช้ RFCDC descriptors เป็นตัวชี้วัดผล)

2) กลไกเชิงสาเหตุของวินัยเชิงฟื้นคืน: ทดลองสุ่มแบบกลุ่ม (cluster RCT กึ่งทดลอง) เพื่อวัดผลต่อภูมิอากาศห้องเรียน ความขัดแย้ง และเจตคติประชาธิปไตยเมื่อเทียบกับวินัยเชิงลงโทษ

3) GCED กับบริบทท้องถิ่น: ศึกษาวิธี “ท้องถิ่นนัย (localization)” ของหัวข้อ GCED ให้สอดคล้องวิถีชุมชน โรงเรียนขนาดเล็ก และโรงเรียนชนบทไทย

4) นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ: วิเคราะห์เชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ว่า การฝึกสติและพิธีกรรมทางพุทธในโรงเรียนช่วยยกระดับ “ค่านิยมเพื่อวัฒนธรรมประชาธิปไตย” (เช่น เมตตา การรู้เท่าทันตน) อย่างไรในเชิงปฏิบัติการและนโยบาย

บทสรุป

แนวคิด “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” ได้เปิดกรอบการมองใหม่ต่อการเรียนรู้และการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียนอย่างลึกซึ้ง โดยชี้ว่า ประชาธิปไตยมิได้เป็นเพียง “ระบอบทางการเมือง” หรือ “โครงสร้างการบริหารจัดการ” เท่านั้น แต่คือระบบนิเวศแห่งชีวิตที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา (ปฏิจกสมุปบาท) ระหว่างบุคคล ชุมชน และสถาบันการศึกษา การสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยจึงต้องพิจารณาทั้งมิติ “ภายนอก” และ “ภายใน” อย่างสมดุล ภายนอกคือโครงสร้าง กติกา และกระบวนการมีส่วนร่วม ภายในคือจิตสำนึก คุณธรรม และเจตคติแห่งเมตตา ปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานของการเมืองในเชิงพุทธ ในมุมมองของ นิเวศวิทยาการเมือง โรงเรียนเป็น “ระบบนิเวศทางอำนาจและคุณค่า” ที่ผู้เรียนไม่ได้เป็นเพียงผู้รับความรู้ แต่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางการเมืองระดับจุลภาคที่ต้องเรียนรู้การมีส่วนร่วม การรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรม การทำความเข้าใจอำนาจในระดับโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็อำนาจของครู การกำหนดระเบียบ หรือการจัดสรรทรัพยากร ช่วยให้เราระหนักว่า การปลูกฝังประชาธิปไตยต้องเริ่มจากการออกแบบ “ความสัมพันธ์ที่เป็นธรรม” ภายในโรงเรียนเองก่อนที่จะขยายไปสู่สังคมวงกว้าง ขณะเดียวกัน หลักพุทธธรรม ได้เสริมแก่นจริยธรรมและจิตสำนึกให้กับประชาธิปไตย โดยมองว่าการเมืองที่แท้จริงต้องตั้งอยู่บนฐานของสติ ปัญญา และเมตตา พระพุทธทาสภิกขุ (Buddhadasa Bhikkhu, 2021) เคยชี้ว่า “สังคมนิยมธรรมะ” เป็นแบบแผนของสังคมที่ทุกคนเห็นประโยชน์ร่วม และลดการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (Payutto, 1992/2016) เสนอว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” คือการพัฒนาอย่างมีขอบเขตของความต้อการ (limitation of desire) เพื่อความสมดุลระหว่างปัจเจกและส่วนรวม ซึ่งแนวคิดเหล่านี้สามารถประยุกต์ใช้ในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนที่ส่งเสริม “ประชาธิปไตยเชิงคุณธรรม” ได้อย่างแท้จริง

การบูรณาการระหว่างแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองกับพุทธธรรม จึงทำให้เราเห็น “วัฒนธรรมประชาธิปไตยเชิงภาวนา” ที่มีเป้าหมายไม่ใช่เพียงสร้างคนรู้สิทธิ แต่สร้างคนรู้สึกรู้คิด รู้ทำอย่างมีสติในฐานะพลเมือง การเรียนรู้ประชาธิปไตยในมิตินี้หมายถึงการฝึกฝนภายในจิตใจเพื่ออยู่ร่วมอย่างสันติ และพัฒนาเจตคติแห่งความไว้วางใจ ความรับฟัง และการเห็นอกเห็นใจ ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ยั่งยืน ในทางปฏิบัติ การสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในโรงเรียนจำเป็นต้องมี ระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้ ที่บูรณาการสามองค์ประกอบเข้าด้วยกัน ได้แก่

1) โครงสร้างการมีส่วนร่วม (participation structure) โรงเรียนต้องจัดให้ผู้เรียนมีสิทธิมีเสียงในการกำหนดกติกาและกระบวนการตัดสินใจ เพื่อให้ประชาธิปไตยกลายเป็นประสบการณ์จริง ไม่ใช่เพียงบทเรียนในตำรา

2) วัฒนธรรมการสื่อสารและสติ (mindful communication culture) สร้างพื้นที่สำหรับการสนทนาอย่างมีสติ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยเหตุผล และการฟังอย่างเข้าใจ เพื่อปลูกฝังวาทกรรมที่ไม่ใช้ความรุนแรง

3) จริยธรรมภายในและภาวะพลเมือง (inner ethics and citizenship) ส่งเสริมการฝึกสติ ศิล สมาธิ และปัญญาให้กับนักเรียนและครู เพื่อสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง หากทั้งสามมิตินี้ถูกออกแบบอย่างสอดคล้อง ระบบการศึกษาจะก่อเกิด “ประชาธิปไตยที่มีชีวิต” (living democracy) ในโรงเรียน ซึ่งไม่เพียงสร้างพลเมืองที่มีเหตุผล แต่ยังสร้างมนุษย์ที่มีความตื่นรู้ (mindful being) สามารถรับมือกับความขัดแย้ง ความหลากหลาย และการเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันได้อย่างมีปัญญาและสันติ กล่าวโดยสรุป แนวคิด “นิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ” จึงไม่ใช่เพียงการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและรัฐศาสตร์ หากเป็น การขยายขอบฟ้าของประชาธิปไตย ให้ครอบคลุมมิติทางจิตวิญญาณและศีลธรรม เพื่อสร้างสังคมแห่งการฟังพาดูใจ ความไว้วางใจ และความรับผิดชอบต่อร่วมกัน ในบริบทของโรงเรียน แนวคิดนี้เปิดทางให้การศึกษากลายเป็น “พื้นที่แห่งการภาวนาเพื่อสังคม” ที่เด็กและครูเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนพื้นฐานของสติและเมตตา ในทางวิชาการ บทความนี้จึงมีข้อเสนอเพื่อการต่อยอด 3 ประการ คือ (1) ระดับทฤษฎี: พัฒนา “โมเดลนิเวศการเรียนรู้ประชาธิปไตยเชิงพุทธ” ที่ผสมผสานโครงสร้างทางอำนาจกับจิตสำนึกทางศีลธรรม เพื่อใช้เป็นกรอบวิจัยเชิงระบบในรัฐศาสตร์ศึกษาและศึกษาศาสตร์ (2) ระดับปฏิบัติการ: ส่งเสริมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ในโรงเรียนต้นแบบ ที่ใช้กิจกรรมสมานักเรียนวงสนทนาเชิงสติ และวินัยเชิงพื้นที่ เป็นเครื่องมือสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย และ (3) ระดับนโยบาย: พัฒนานโยบายการศึกษาและหลักสูตรพลเมืองให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมและแนวทาง RFCDC-GCED เพื่อสร้าง “พลเมืองประชาธิปไตยที่มีสติและเมตตา” (mindful democratic citizens) ท้ายที่สุด แนวคิดนี้เชิญชวนให้มองประชาธิปไตยไม่ใช่เพียงเรื่องของรัฐสภาหรือการเลือกตั้ง แต่เป็นเรื่องของ ชีวิตร่วมในแต่ละวันของโรงเรียน ซึ่งทุกการฟัง การแบ่งปัน และการให้อภัย คือ การเมืองรูปแบบหนึ่งที่ทรงพลังที่สุด การเมืองของสติและความเมตตา ที่จะทำให้ประชาธิปไตยไม่เพียงดำรงอยู่ แต่ “งอกงาม” ในจิตใจของผู้เรียนและครูทุกคน

เอกสารอ้างอิง

กนกวรรณ มโนรมย์. (2564). *ประชาธิปไตยและพลเมืองศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

- ซ์ชวาล กันเพชร. (2565). การศึกษาสภาพและแนวทางการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนของ
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาสุโขทัย. การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหาร
การศึกษา, มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พระไพศาล วิสาโล. (2553). สัมภาษณ์: ความเป็นกลาง สันติวิธี และสังคมไทยร่วมสมัย. ประชาไท.
<https://prachatai.com/journal/2010/10/31405>
- พิมพ์พิชชา สุนจิรัตน์ และภาสกร ดอกจันทร์. (2568). แนวคิดการส่งเสริมการเรียนรู้และการปลูกฝัง
พฤติกรรมวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา. วารสารสังคมพัฒนศาสตร์, 8(8), 116–128.
- โรงเรียนวัดรางกำหยาด. (2021). รายงานการประเมินโครงการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน ปี
การศึกษา 2564. <https://research.otepec.go.th/files>
- ศุภาวัฒน์ ไชยสา และสินธะวา คามดิษฐ์. (2566). การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมประชาธิปไตยใน
โรงเรียนโดยใช้ชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา
มัธยมศึกษา มหาสารคาม. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, 8(2), 489-500.
- สมบัติ จันทร์วงศ์. (2546). วัฒนธรรมทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงาน/หน่วยงานการศึกษา. (2022). คู่มือแนวทางการปฏิบัติงานกิจกรรมสถานักเรียน.
https://filesthaischool0.com/files/uppic/20102094/document/20102094_0_20250225-160610.pdf
- สำนักงาน/หน่วยงานการศึกษา. (2022). คู่มือการแข่งขันโรงเรียนต้นแบบสถานักเรียน.
<https://www.cpn1.go.th/2021/wp>
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2567). คู่มือแนวทางการปฏิบัติงานกิจกรรมสถานักเรียน (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2567). <https://www.cpn1.go.th/2021>
- สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงใหม่ เขต 4. (2567). คู่มือแนวทางการดำเนินงาน
กิจกรรมสถานักเรียน (ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ 1). <https://group.cmi4.go.th/promotion>
- ไอยธร เทพทอง. (2562). ค่านิยมประชาธิปไตยของเยาวชนไทย: กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนวัดเขมา
ภิตาราม. สุทธิปริทัศน์, 33(105), 91–109.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton University Press.
- Biesta, G. J. J. (2007). *Toward a political conception of democratic education*. Teachers
College Record, 109(3), 734–759.
- Biesta, G. J. J. (2009). Education, democracy and the question of inclusion. *Nordic
Studies in Education*, 29(1), 18–31.
- Blaikie, P., & Brookfield, H. (1987). *Land degradation and society*. Methuen.
- Bryant, R. L., & Bailey, S. (1997). *Third world political ecology*. Routledge.

- Bryant, R. L. (2015). *The international handbook of political ecology*. Edward Elgar.
- Buddhadasa Bhikkhu. (2021). *Dhammic Socialism (ePub ed.)*. Suan Mokkh.
<https://suanmokkh.org/system/books/epubs/000/000/083/original/20211130-Dhammic-Socialism-Buddhadasa-Bhikkhu.epub> suanmokkh.org
- Council of Europe. (2018). *Reference Framework of Competences for Democratic Culture (Vol. 1)*. https://www.living-democracy.com/wp-content/uploads/2019/10/Reference-Framework-of-competences-Vol-1_EN.pdf
- Council of Europe. (2018). *RFDC: Guidance for implementation*.
<https://rm.coe.int/prems-004721-the-reference-framework-of-competences-for-democratic-cul/1680a27f24>
- Council of Europe. (2019). *RFDC: Guidance document for higher education*.
<https://rm.coe.int/rfcdc-guidance-document-for-higher-education/1680a08ee0>
- Dewey, J. (1916/2003). *Democracy and education*. Pennsylvania State University Electronic Classics.
- European Forum for Restorative Justice. (2022). *Restorative schools (brief)*.
https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2022-11/Restorative_Schools_Brief_web.pdf
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977*. Pantheon.
- Loy, D. (2015, May 2). *Healing ecology. One Earth Sangha*.
<https://oneearthsangha.org/articles/healing-ecology/>
- Macy, J. R. (1979). Dependent co-arising: The distinctiveness of Buddhist ethics. *Journal of Religious Ethics*, 7(1), 38–52. <https://philpapers.org/rec/MACDCT>
- OECD. (n.d.). *Teaching and Learning International Survey (TALIS)*.
<https://www.oecd.org/en/about/programmes/talis.html>
- Payutto, P. A. (1992/2016). *Buddhist economics (V. Dhammapitaka, Trans.)*. Wat Nyanaves.
https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/buddhist_economics.pdf

- Robbins, P. (2012). *Political ecology: A critical introduction (2nd ed.)*. Wiley-Blackwell.
<https://download.e-bookshelf.de/download/0000/4077/40/L-G-0000407740-0002356053.pdf>
- Thich Nhat Hanh. (n.d.). *Key teachings: Mindfulness, interbeing and engaged ethics*. Plum Village. <https://plumvillage.org/about/thich-nhat-hanh/key-teachings>
- UNESCO. (2015). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*.
https://www.unesco.at/fileadmin/Redaktion/Publikationen/Publikations-Dokumente/2015_UNESCO_GCED_Topics_and_learning_objectives.pdf
- UNESCO. (2021). *GCED: A policymaking awareness handbook*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark%3A/48223/pf0000377929>